

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

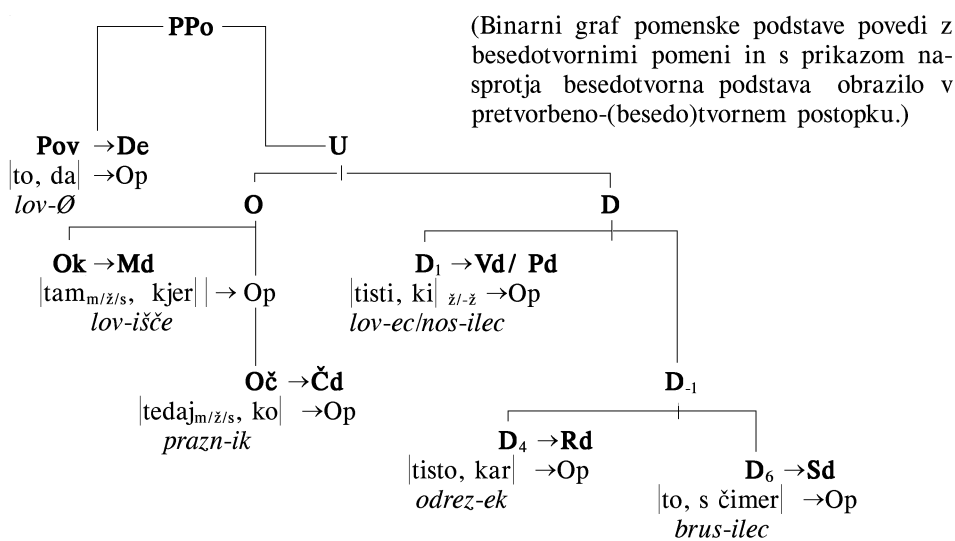
Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku

Z obravnavo izglagolskih tvorjenk je predstavljen razvoj besedotvorne teorije pri nas. Opozorjeno je na različne delitvene kriterije tvorjenk do današnjih raziskav, ki temeljijo na vzročno-posledičnem razmerju med skladnjo in besedotvorjem.

The present paper presents the development of Slovene word-formation theory, the various distributional criteria of complex words, and research which is today based on the cause-effect relationship between syntax and word formation. The paper proposes new possibilities for further research in Slovene word-formation theory.

O Pri pregledu sem izbrala kronološko zaporedje, tako da je neenakomeren razvoj besedotvorja še izraziteje poudarjen. Pri obravnavanih avtorjih tudi ni poenoteno sodobno teoretično stališče obravnave predvsem zaradi želje predstaviti besedotvorno miselnost posameznega jezikoslovca. Graf z binarnimi nasprotji in kratična poimenovanja sem povzela po A. Vidovič Muhi,¹ s tem je nazorneje predstavljen obseg besedotvornih pomenov, in kar je pomembnejše, razmerja med njimi.

VIDOVIČ MUHA:¹

¹ A. Vidovič Muha, SSB ob primerih zložen, Lj. 1988. Na str. 18 je graf pomenske podstave povedi (PPO) s pretvorbena-(besedo)tvornimi povezavami (primeri izglagolskih tvorjenk).

Legenda:

Pov – povedje	Oč – okoliščine časa
De – dejanje	Md – mesto dejanja
P – pripona	Čd – čas dejanja
Op – priponsko obrazilo	Vd – vršilec dejanja
U – udeleženci	Pd – predmet za dejanje
O – okoliščine	Rd – rezultat dejanja
D – delovalnik	Sd – sredstvo dejanja
Ok – okoliščine kraja	

Zgradba grafa kaže hierarhična razmerja med besedotvornimi pomeni (le-ti so pretvorbe določenih sestavin pomenske podstave); izpostavljen je besedotvorni pomen dejanja (De), ki je posamostaljeno povedje in zato tudi osnovna pretvorba.

1 Uzaveščanje besedotvornih pomenov

Pri slovniciarjih naštevanje priponskih obrazil kaže na priznavanje tvorjenosti besed. Slovniciarji so se besedotvornih pomenov zavedali ali jih vsaj slutili, niso pa jih še znali natančno izraziti in opredeliti (tvorjenje besed je opisano kot »delati iz«, »prihajati od«). A. Bohorič »glagolje« (tako poimenuje glagolnik) dela iz nedoločnika – »zlog *-ti* zamenjamo z *-nje*«, k temu pa pripomba »ali če ti je ljubše jih lahko delaš iz trpnih deležnikov« (primeri so *delanje*, *pifanje*, *lubljenje*, *pečenje*, *pitje*).² Tako je odprl problem, s katerim se jezikoslovci ukvarjajo še danes: je glagolnik tvoren iz nedoločnika ali iz deležnika na *-en*. Tvorjenost je izpostavil tudi pri drugih izglagolskih tvorjenkah. Imenoval jih je »Verbalia« in povedal, da »prihajajo od« glagolov. Njegovi primeri so *delu*, *lubesan*, *delavez*, *kovázh*, *pifár*, *pifmu*). Za tvorjenke, ki imajo priponsko obrazilo z besedotvornim pomenom mesta dejanja (Md) ali časa dejanja (Cd) nima primerov.

Opazen je razkorak med jezikovno prakso in med opisom jezika v Bohoričevi slovnici.³ Tako analize Trubarjevih besedil⁴ predstavljajo bogat in raznovrsten repertoar tvorjenk, medtem ko je v Bohoričevi slovnici besedotvorje še skromno,⁵ vendar je skromno predvsem po obsegu besedotvornih vrst (obravnavajo predvsem izpeljavo), ne pa tudi po pomembnosti ugotovitev.

² O tem gl. Šolarjevo oceno Bajčevega Besedotvorja, SR, 4 (1951), 142–148.

³ A. Bohorič, *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*, Wittenberg 1584, prevod in spremna beseda J. Toporišiča, Maribor 1987, 100–164.

⁴ A. Vidovič Muha, *Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi*, SR, 32 (1984), št. 3, 245–256; *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi*, Obdobja 6, Lj. 1986, 349–374, na str. 366: »Razčlenitev tvorjenk v CO dokazuje izoblikovanje besedotvornih vrst in besedotvornih pomenov – strukturna razločevalnost skladenjske podstave je torej enaka današnji /.../«.

⁵ J. Toporišič, *Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah*, XX. SSJLK 1984, 189–222, kjer so predstavljene tudi skupine izpeljank v Bohoričevi slovnici (208, 209). Na str. 208: »Pri tvorbi *nezloženih glagolskih oblik* Bohorič ni tako rekoč ničesar prezrl /.../. Med glagolskimi oblikami so tudi glagolniki *delanje*, *pifanje* in *lubljenje*« (podč. A. Ž.). Isti avtor je v spremni študiji k prevodu Bohoričevih Zimskih uric prostih (Maribor 1987, 331 str.) na straneh 311–313 obdelal tudi besedotvorje v Bohoričevi slovnici. B. Pogorelec, *Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma*, 478: »Kratka, a vendar dovolj izčrpna kontrastivna slovnica, ki je

BOHORIC:

Izglagolski samostalniki

(Glagolje) - Pov - De⁶

-(a)nje/-enje, -tje

*(delanje, pisanje, lubljenje,**pezenje, pitje)*

Verbalia (izglag. Sam)

na -u, -esan

(delu, lubesan)

Udeleženci

Delovalniki

D₁ - Vd

-vez/-viza, -ázh,

-ár

*(delavez, delaviza,**kovázh, pišár)*D₄ - Rd

-mu

(pišmu)

Okoliščine

/

Vsi zgornji izglagolski samostalniki (imenuje jih Verbalia) so v Bohoričevi slovnici našeti v poglavju De Verbo (Glagol). O tvorbi glagolnika piše v slovnici na str. 100 in 101.

2 Oblikoslovnopomensko (analitično) obdobje

Čas, ki je bil zaznamovan s teorijo Frana Miklošiča – miklošičevsko obdobje.⁷ Vendar tudi predmiklošičevsko obdobje in obdobje pred Vodnikom uvršča v oblikoslovnno obdobje, saj so oblikoslovne lastnosti besed prvotnejše in enostavnejše merilo razvrščanja tvorjenk kot kasnejša pretvorbena merila. Binarni graf pomenske podstave povedi pa je pokazatelj, kateri besedotvorni pomeni so bili upoštevani.

2.1 Obravnava izglagolskih samostalnikov glede na imenske kategorije

V primerjavi z Bohoričevimi spodbudnimi razmišljanji o tvorjenosti besed je to nazadovanje ali vsaj zastranitev, ker je glavno delitveno merilo izglagolskih samostalnikov SPOL in šele znotraj njega so razvrščeni besedotvorni pomeni; tako so besedotvorni pomeni šele drugotno (večkrat čisto naključno) merilo delitve. **M. Pohlín, Krajska grammatika**, 1768, 112–117, obravnava besedotvorje pod **Von der Verleitung und Zusammenfetzung der Worte** (str. 112), priponska obrazila (Op)

polet traktata o pravopisu obsegala prikaz oblikoslovja po besednih vrstah, vmes nekaj skromnega besedotvorja /.../.« A. Vidovič Muha, *Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnini*, SR, 32 (1984), št. 3, 246: »Vsiljuje se vprašanje, kako je besedotvorne možnosti slovenskega jezika predstavila prva slovenska slovnica. Iz konkretne (tudi) besedotvorne razčlenitve (molitev očenaš, 166–178) je razvidno, da Bohorič loči predvsem dve besedotvorni vrsti – izpeljevanje in zlaganje, v katerega uvršča tudi sestavljanje; pri tvorjenki sami loči obrazilni del, zlasti predpono od podstave, npr. *po-svečenu* (168), *iz-idi* (169), *od-pustimo* (172) idr. (podč. avtorica). Zanimivo pa je, da je teoretična izpostavitve besedotvorja skromnejša, vezana pravzaprav le na del izpeljave (nekatero samostalniške in pridevniške tvorjenke).«

⁶ A. Vidovič Muha, *SSB ob primerih zloženek*, 351: »Najpogostejše obrazilo tvorjenk s pomenom dejanja je *-nje*, ki ima približno 190 primerov; sledi *-Ø* s 35 primeri ter *-a* z 12, /.../.« Lahko bi rekli, da graf potrjuje stališče Antona Breznika (*Zloženke v slovenščini*, Lj. 1944, 329), ki na prvo mesto po pomembnosti uvrsti besedotvorni pomen dejanja (De), takoj za njim pa besedotvorni pomen vršilca dejanja (Vd) ali kot ga on poimenuje »pomen povzročitelja dejanja.«

⁷ Poimenovanje povzemam po Adi Vidovič Muhi, *SSBPZ 1988*; v poglavju *Iz zgodovine obravnavanja tvorjenk*, zlasti zloženek slovenskega knjižnega jezika, gl. str. 35.

deli po spolu. Razvrstitev priponskih obrazil kaže na prevlado izglagolskih samostalnikov z besedotvornima pomenoma dejanja (De) in vršilca dejanja (Vd), kar si na tej stopnji lahko razlagamo kot posledico samodejne težnje jezika, da si izbere besedotvorna pomena, ki sta z dejanjem najtesneje povezana.

POHLIN:

Izglagolski samostalniki

Delitev Op (priponskih obrazil) glede na **SPOL: m.: De: -Ø, -e** (*krik, tek, pogled, veffele*), **Vd: -ar, -azh, -avz, -ik, -ivz, -aj** (*sidar, kovazh, bravz, sapovednik, brivz, zhuvaj*);

ž: De: -Ø, -ava, -a (*prepovd, kurjava, navada*), **Vd: -ariza, -ka, -(n)iza, -avka** (*pastariza, podpihovavka, porozhniza, poslushavka*), **Rd -ava** (*bleščava*), **Md: -(n)iza** (*spovdniza*);

s: De:⁸ -(t)je/(-a/-uva-)nje⁸ (*bitje, danje, branje, permiruvanje*), **Sd: -allu, -ellu, -ilu** (*nalivallu, gladilu*).

M. Pohlina ima v svoji slovnici največ primerov za besedotvorna pomena **De** in **Vd**, vendar teh besedotvornih pomenov ni izpostavil. Oba besedotvorna pomena sta namreč vzročno-posledično povezana, zato metonimični prehod med njima ni mogoč, medtem ko je metonimična povezava med glagolniki (De) in izglagolskimi samostalniki z drugimi besedotvornimi pomeni (Rd, Sd, Md, Čd) pogosta. Besedotvornemu pomenu dejanja (De) dodaja še primere za besedotvorni pomen lastnosti (L), npr. *uzhenust, dobruta, gerdoba*, kar nakazuje Pohlina jezikovni čut za skupno glagolsko izhodišče teh izglagolskih tvorjenk.

V okviru premen pa v slovnici na strani 160 našteva glagolske oblike *pomagam* – *pomozh, fhanjem* – *fhetva, redim* – *reja*, kar vsaj posredno kaže, da se je zavedal tvorjenosti besed.

Globlje kot **M. Pohlina** je v oblikoslovje zašel **O. Gutsman: delitvi po SPO-LU** dodaja še dopolnilno **delitev po SKLANJATVENIH VZORCIH**.

O. Gutsman v slovnici **Windifche Sprachlehre** (Klagenfurt, 1777) omenja glagolnik pri obravnavi sklanjatvenih vzorcev na str. 13 v opombah (Anmerkungen) poglavja **II. Abänderung**. Nekaj glagolnikov je skupaj z netvorjenimi samostalniki naštetih tudi v poglavju **II. Abschnitt** (Fehler in Annehmung fremder Wörter, kjer obravnava vdor nemških besed in njihovo prevlado nad domačimi oz. izvirnimi, str. 141–144). V tem poglavju so glagolniki le prevodi nemških izrazov: »/.../ *Gemeinde, sdrushba, Hochzeit, shenitva, vdaja* /.../« (podč. A. Ž.). Pri teh tvorjenkah (prim. *vdaja*) ima tudi oblikoslovne napotke.⁹

⁸ J. Toporišič, Gutsmanova slovnica, Protestantizem pri Slovencih (Dunajski slavistični almanah, Dunaj 1984), 209–225, str. 220: »Morda je Pohlina slovensko slovnico oškodoval, ko je izmed nedoločnih oblik stare slovnice (prim. WSB 123) izključil gerundij na *-di*, kar so podajali z nedoločnikom: je zhať *fekati/fekanja* /.../« (podč. A. Ž.). Sicer pa imamo natančnejšo predstavitev, ki je obenem tudi ovrednotenje Pohlina jezikoslovnega delovanja v Toporišičevi razpravi Pohlina slovnica (XIX. seminar SJLK, Lj. 1983, 95–128).

⁹ O. Gutsman v slovnici **Windifche Sprachlehre** (1777, Ignaz Ulons Kleinmaner) omenja glagolnik pri obravnavi sklanjatvenih vzorcev na str. 13 v poglavju II. Abänderung v opombah (Anmerkungen). Opozarja, da pri primeru *vdaja* v rodilniku množine *j* prehaja v *i* in da to velja za besede, ki se končujejo na *-aja, -eja, -oja, -uja* ali *-va*.

GUTSMAN:

Izglagolski samostalniki

(Delitev Op glede na **SPOL** – sklanjatvene vzorce): **I. m. skl.:** **De:** -Ø, -efh (*lov, tepefh*), **Vd:** -(n)ik, -ar, -(i)vez (*najemnik, pifar, brivez*), **Pd:** -avz (*kazavz*), **Rd:** -Ø, -(i)vez (*razhun, brivez*);

I. ž. skl.: **De:** -ba, -(i)tva, -ja, -a (*sdrushba, shenitva, vdaja, osdrava*), **Sd:** -a (*pizha*), **Md:** -vniza (*delavniza*);

II. ž. skl.: **De:** -Ø (*fkerb, misel*); **I. s. skl.:** **De:** -(a)nje/-enje (*barantanje, isvosenje*), **Rd** -ilu (*oblazhilu*), **Sd** -ilu (*vesilu*), **Md:** -ifhe (*tershifhe*).

Pod II. žensko sklanjatev je uvrstil še zglede tvorjenk iz pridevnikov s pomenu lastnosti, prim. *lenoft, marlivoft*. V isto skupino uvrsti tudi primere, ko se priponska obrazila vežejo na pridevniško podstavo, npr. *delavniza, najemnik*.

Zgornja preglednica pokaže, da se tvorjenke z besedotvornim pomenom dejanja pojavljajo v vseh osnovnih sklanjatvah (I.m., I.ž., II.ž., I.s.).

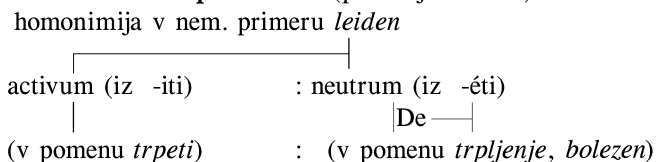
Zanimivo je, da so vsi izglagolski samostalniki z besedotvornim pomenom vršilca dejanja v I. moški sklanjatvi (poklici so se omejevali na moške), s čimer že posegamo na področje sociolingvistike.

V slovnici na straneh 142 in 144 je O. Gutsman zajel z gledi vse besedotvorne pomene razen **časa dejanja (Čd)**, vendar se teh besedotvornih pomenov ni zavedal oziroma jih obravnaval le v okviru sklanjatev.

Na glagolnike je vsaj posredno, z vidika pomenske metonimije,¹⁰ opozoril J. Kopitar v svoji slovnici. **Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark** (Laibach, 1808).

J. Kopitar pri sicer skromni obravnavi izglagolskih samostalnikov ostaja na oblikoslovni ravnini,¹¹ v slovnici, 216–300, navaja primere *kadilo, krefalo, kropilo, narozhilo, pifmo, raba, drushba*, pa še to je le okviru slovensko-nemških primerjav. Po Bohoriču je povzel tvorbo glagolnikov iz trpnih deležnikov – »das vom paffiven participio durch Anhängung der Silbe -je gebildete Substantivum Verbale (*délanje, hvalenje, delenje das Abeiten, Loben, Zheilen*)«, v slovnici, str. 302.

KOPITAR¹²: **Slovensko-nemška protistava:** (poudarjen SPOL):

¹⁰ Kopitar je to opisal, danes pa ta pojav poimenujemo kot »razlaganje po metonimični poti« (J. Toporišič, SS 1976, 129) ali kot »metonimični pomenski razvoj« (A. Vidovič Muha, SSB, Lj. 1988, str. 75).

¹¹ O tem gl. J. Toporišič, Kopitarjeva slovnica – oblikoslovje, SR 28 (1980), 398: »/.../ tu K/opitar/ le našteva, lahko pa bi bil sestavljen že listo ustreznih priponskih obrazil /.../ formalni vidik ima, ko pravi, da grejo sem vse večzložnice na -ast, -ost, -ust (te ima že Gutsman), -azen, -ezen; /.../«

¹² A. Vidovič Muha, SSBPZ, Lj. 1988, 35: »J. Kopitar je v svoji slovnici (1808) poleg izrazne podobe jezika in njegove fonološke relevantnosti sicer natančno predstavil oblikoslovje, vendar

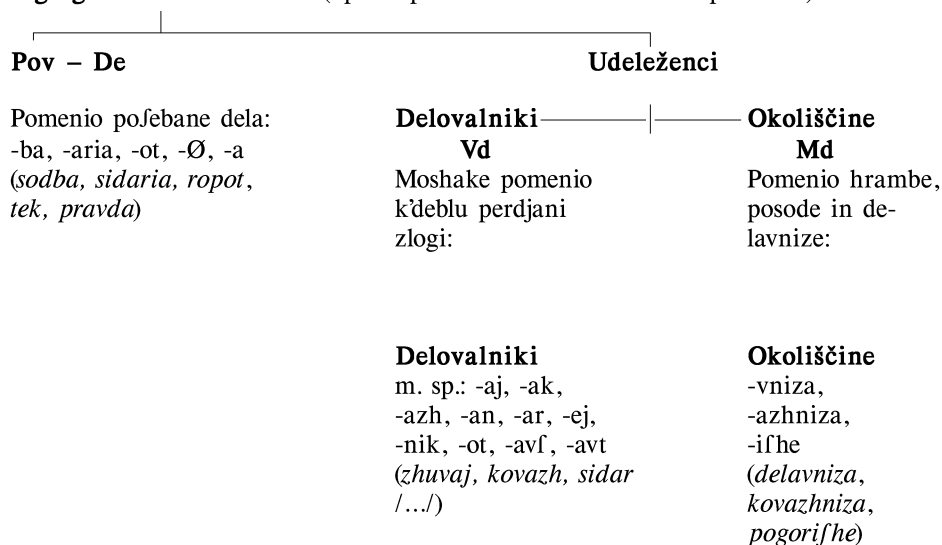
»Nevtrumu **leiden**« določi besedotvorni pomen dejanja (**De**) glede na razločevalno skladijsko vlogo v povedi. Kopitar je v slovnici na straneh 365 in 366 takšne primere tudi razložil: »/.../ na vzhodu je poznano, da vzamejo glagol včasih kot nevtrum« (»wnd bald als Activum vorkommen, wenn ich. z. B fage: der Mensch muſs oft unſchuldung **leiden** – fo gebrauchte ich Verbum **leiden** als ein **Neutrum**; sage ich aber: Ich muſs groſſes Unrecht **leiden** – fo gebrauchte ich **leiden** als **Activum** (poud. A. Ž.), /.../ Infinitiv von terpim (ich leide) terpeti /.../ die Neutra, der Konjugation in im haben im Infinitivo -eti, die Activa -iti«).

2.2 Obravnava izglagolskih samostalnikov glede na glagolske kategorije

Velik napredek na področju besedotvorja; prvič zasledimo opisno predstavitev besedotvornih pomenov, in tako šele pri **V. Vodniku** lahko govorimo o začetkih besedotvorne teorije pri nas.¹³ Za osnovno delitveno merilo sem pri oblikovanju grafov izbrala **glagolski vid**, ker so ga jezikoslovci tega obdobja pogosto izpostavljali pri tvorbi izglagolskih izpeljank.

VODNIK:¹⁴

Izglagolski samostalniki (opisna predstavitev besedotvornih pomenov)

zlasti s stališča pregibanja in tvorjenja (besednih) oblik, besednovrstno pa le posredno, npr. s pomočjo vezavnosti oblikoslovnih kategorij, deloma, npr. pri medmetu, še s pomočjo pomenskih lastnosti /.../. Zlasti v besedotvorju je bila posledica tega normativnost v veliki meri temelječa na slovensko-nemški protistavi.«

¹³ Na to me je v pogovoru opozorila prof. dr. A. Vidovič Muha.

¹⁴ V. Vodnik, Pifmenost ali Gramatika za Perve Shole, 1811; poglavje Isobrasenje besed s podnaslovom Isobrasenje imen, 148–156; na str. 150 posredno nakazana tudi pomenska metonimija priponskih obrazil: »/.../ ifhe pomeni kraj, ker fe kaj godi, tudi orodje, s'zhim fe kaj dela, kakor: *pogorifhe, toporifhe, kofifhe*.«

Pd - pomeni tudi sbor
takih stvari, ktire
obdelujemo: -ilo
(*belilo*)

Shenſke pomenio:
ž. sp.: -avſla, -otla,
-ajka, -akina, -azhiza,
-anka, -avka, -ejka, -edka,
-ekina, -efhka, -etla, -ina
(*zhuvajka, kuvazhiza ...*)

Rd – pomeni glagolovo
fturnjenje: -aj (*lučaj*)

Sd – pomenio orodje: -álo, -elo,
-ilo, -ula, -ifhe, -áva
(*krefálo, kadilo, ropotula,*
kofifhe, kurjava)

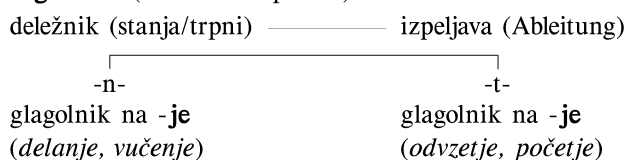
Ne loči tvorjenk, pri katerih se priponska obrazila dodajajo pridevniški podstavi: *delavniza, kovazhniza*. Tvorjenka *ropot* ima priponsko obrazilo -Ø, po Vodniku pa priponsko obrazilo -ot; verjetno je to veljalo za vse glagole, ki naj bi bili po takratnih razlagah tvorjeni iz medmetov (v slovnici na str. 150: »/.../ ot pomeni filneji glaf, kakor: *ropot, bobot*«). Priponskemu obrazilu vedno določi besedotvorni pomen, vendar se pri navajanju priponskih obrazil opazi, da ima težave z ločevanjem besedotvornih morfemov v okviru posameznih tvorjenk. Vrednost in prednost Vodnikovega razmišljanja o besedotvorju je tudi v tem, da v nasprotju s svojimi predhodniki zna svoje ugotovitve jasno izraziti, poglavje **Isobrasenje beséd**, str. 148: »/.../ Naſha beſeda perſtavla k'fvojmu deblu kakſin slog na konzú, ki ob enim vſe poméni, kar drugi jeſiki ſd'vema vkup ſpopadenma beſedama isrekajo, poſtavim: nogázh nameſt velikanog. Od takih ſe bomo ſdaj menili.« Sledi podnaslov **Isobrasenje imen**, pod katerim obravnava tudi izglagolske izpeljanke.

V slovnici na strani 150 je nakazana tudi pomenska metonimija priponskih obrazil: »/.../ -ifhe pomeni kraj, ker ſe kaj godi, tudi oróðje, ſ'zhim ſe kaj dela, kakor: *pogoriſhe, /.../toporiſhe, kofiſhe*.« Poleg besedotvornega pomena stanja, definira ga kot »pomeni poſeban ſtan: *ſladkota, fužhnoſnost, devifhtvo*« in besedotvornega pomena lastnosti, ki ga razloži kot »pomeni poſébane laſtnoſti: *ſladkoba*« ter pomenske razlike med njima: »ſladkoto miſlimo ſploh bres vſe ſladke ſtvari /./, tedaj ſladkota je ſapopadik mojih miſli, ſladkobo ima v 'febi peſa, repa, bresoſva voda«, so v istem poglavju Vodnikove slovnice predstavljene tudi modifikacijske izpeljanke.¹⁵

Nadaljevanje Vodnikovega besedotvorja sta Dajnko in Metelkova slovnica.

P. Dajnko v svoji slovnici **Lehrbuch der Windiſchen Sprache – ein Verſuch** von Peter Dainko (Grätz 1824, 197, 248–249); glagolnik poimenuje Das Zeithauptwort (Verbale).

DAJNKO: **Glagolniki** (Das Zeithauptwort)

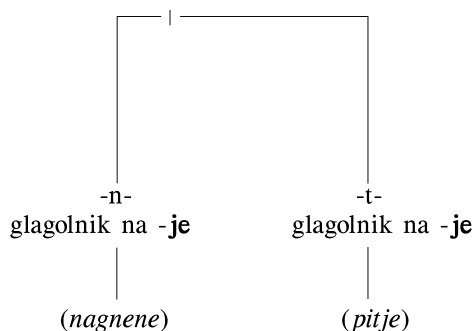
¹⁵ V. Vodnik, vir, nav. v op. 13; na str. 151: »/.../ manjſhavni, priasni, lubi, milni perſtavki -izh, izhe, izhik (*noshizh, ferzhize*); manjſhavni ſhenſki -iza, -izhina (*dekliza, goſpo-dizhina*); perſtavki -on, -azh, -ina pomenio povelizhanje (*hlapzhon, bahazh, deklina*); grajavni, gerdivni perſtavki -uh, -ura, -usa, -avſ, -avt (*lenuh, babura, babusa, kmetavſ, smikavt*).«

Dajnko pove, da je glagolnik tvorjen iz preteklega deležnika in da je tako tvorjeni samostalnik pomensko blizu sedanjiku (197). Primeri pa kažejo, katera pripon-ska obrazila je pri tvorbi glagolnika upošteval: »/.../ *delane das Arbeiten, vučene das Lehren, spočetje das Beginnen, odvzetje die Wegnahme.*« Na str. 250 še »*živlene das Leben, gorene das Brennen, germlene das Donnern, bliskane das Blitzen.*« Tudi pri obravnavi spregatev vsakemu glagolu doda glagolnik kot »posebno glagolsko obliko« (str. 199–248).

Pri P. Dajniku prvič zasledimo poimenovanje za besedotvorno vrsto – **izpeljava (Ableitung)**.¹⁶

Za **F. Metelka** pa lahko citiram ugotovitev:¹⁷ »V predmiklošičevski dobi je besedotvorje v Metelkovi slovnici izjemno. Samo za potrditev te misli se ustavimo ob njegovem modernem jezikoslovnem spoznanju o odvisnosti razvrstitve priponskih obrazil od pomena podstave /.../. Metelko sluti povezavo med pomenom podstave in razvrstitvijo priponskih obrazil; /.../.«

METELKO:¹⁸ **Glagolniki (Verbalia)**

Izbral je šest glagolov z različnimi glagolskimi priponami in v zaporedju **nedoločnik – deležnik na -n/-t – glagolnik** prikazal tvorbeni postopek (npr. *pitъ – pit – pitje; vprafhatъ – vprafhan – vprafhane /.../*).

V slovnici pod naslovom **Verbalia** (142) pripominja: »/.../ *vstajéne, die Auferstehung, vstajáne* ali *vstane* sta manj navadni tvorjenki« (podč. A. Ž.).

Potrebno pa je pripomniti, da se Metelko pri podajanju besedotvorja zgledoval po Dobrovškem.¹⁹

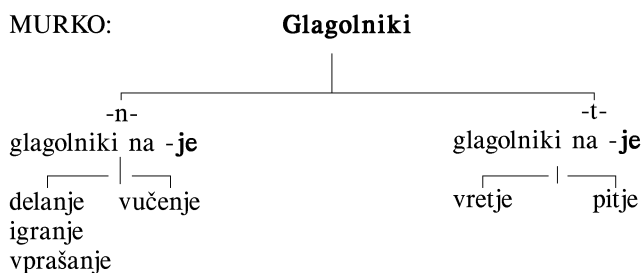
¹⁶ P. Dajnko je uporabil natančen izraz za besedotvorno vrsto (249): »Da aber doch alle des Verbals (Zeithauptwortes) fähig find, fo gibt man *der Ableitung* (podč. A. Ž.) wegen auch diesen früher formel das leidende Mittelwort, als man ihre Verbalien bildet, z. Bedeutung shivlen, goren, germlen, bliskan, Verbalien *shivlene* das Leben, *gorene* das Brennen, *germlene* das Donnern, *bliskane* das Blitzen« (podč. A. Ž.).

¹⁷ Gl. A. Vidovič Muha, SSBPZ, Lj. 1988, str. 34, 35.

¹⁸ F. Metelko, Lehrgebäude der Slowenifchen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, 1825; v okviru poglavja Bildung des Zeitwortes je tudi naslov Verbalia, str. 142.

¹⁹ Gl. J. Toporišič, Kopitarjeva slovnica – oblikoslovje, SR 28 (1980), 411.

Metelku sledi **A. Murko**. Njegovo besedotvorje v **Theoretifsch-praktifche Slowenifche Sprachlehre** (Grätz, 1832) in v **Theoretifsch-practifche Grammatik der Slowenifchen Sprache** (Grätz, 1843) lahko strnemo v shemo:

Izpostavil je »časovne samostalnike« iz nedovršnikov in dovršnikov.

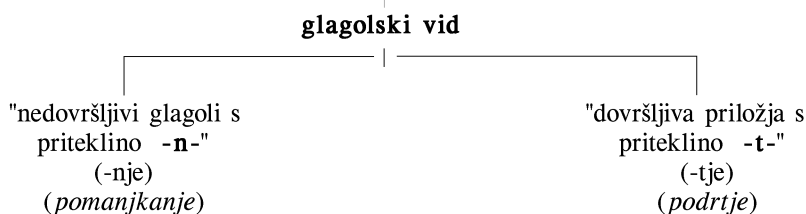
Nakazal je hierarhijo besedotvornih pomenov, ko je *dviganje*, *vsdiganje* označil kot dejanje (De), ki izraža trajanje, *dvignjenje*, *vzdignjenje* pa kot rezultat dejanja (Rd), ki izraža dokončnost dejanja.

Želja ustvariti slovensko jezikoslovno terminologijo je zelo izrazita pri **F. Levstiku**.

F. Levstik je učitelj normativnosti (v zvezi z njo je izpostavil tudi glagolnik) in vzgojitelj na mišljenjski ravni, saj je s svojimi razlagami posegel v globinsko strukturo jezika.

Glagolnike omenja F. Levstik v svojih **Jezikovnih spisih** (X. knjiga Levstikovega ZD, 158). Omenja jih kot eno izmed sestavnih lastnosti nedovršnih glagolov: »Nedovršljivi glagoli pa morajo imeti /.../ d) **glagolšček (substantivum verbale)**.« Pod opombo pa še: »**Glagolščeke** slovanska narečja prav delajo samo iz nedovršljivih glagolov, ker si pri tem **vedno le trajanje mislijo**« (poud. A. Ž.).

LEVSTIK: **Glagolniki – Glagolščeki (Substantivum verbale)**

Eden izmed Levstikovih nasvetov je, naj, kjer je to mogoče, namesto **nedoločnika** vselej naredimo **glagolsko ime**.²⁰

²⁰ V Napakah slovenskega pisanja, VI. knjiga Levstikovega ZD, 52, pa beremo: »Za = zum z nedoločnikom, n. pr.: »pero za pisati«. To menda vsak ve, da je tuje, ali vendar se bere časi tudi po knjigah morda zato, ker je prišlo jako v navado celo po tistih krajih, koder se najčisteje govori. Slišal sem Dolenjca: »Ta riba ni za jed«; »nema ništa za jelo«. Tukaj moramo tedaj namesto *nedoločnika* vselej narediti *glagolsko ime* (podč. A. Ž.).

V *Napakah slovenskega pisanja* (1858) je izpostavil tudi problematiko izbire pomenskih sestavin po načelu, da je *duh naroda dostopen z analizo jezika*. V SSB, na str. 46: »/.../ Pri Levstiku se namreč že srečamo z modernim strukturalističnim ločevanjem predmetnosti, zlasti pa vsebine in poimenovanja (ubeseditve), ali kakor pravi sam, z ločevanjem »misli« od »zaznamovanja« te misli; o tem, kako se bo zaznamovala »misel«, bo odločal »duh jezika«. V bistvu gre torej za spoznanje, da je prevedba določene vsebine (predmetnosti) v pomen v obeh jezikih, nemškem in slovenskem, mogoča z izpostavitvijo različnih lastnosti te vsebine na vsebinski ravni, kar ima za posledico različnost pomenskih sestavin v obeh jezikih na pomenski ravni /.../.«

Prva obsežnejša slovenska slovnica je slovnica A. Janežiča, posebej njena druga, predelana izdaja iz leta 1863.

V **Janežičevi slovnici** (1854) se tvorjenje besed obravnava kar v okviru oblikoslovja.

JANEŽIČ:²¹

Izglagolski samostalniki

Pov – De

-Ø, -et, -ev, -ezen/-azen,
-nja, -ot, -ilo, -ba, -ej,
-ež, -(j)a, -ija, -je
(*lom, trepet, kletev, bolezen,*
bojazen, vožnja, ropot, oznanilo,
strežba, pomiglej, tepež, reja,
razpertija, pitje)

Udeleženci

Delovalniki

Vd

m. sp.: -áč,
-á, -ar, -ba,
-telj, -ir,
-nik, -ež
(*beráč, strežá,*
pisar, godba,
učitelj, pastir,
stvarnik, grabež)

Okoliščine

Md

-arnica,
-išče
(*pisarnica,*
borišče)

Pd — -(i)lo (*zdravilo*)

Rd — -lej, -ljej, -ek
(*vgrizlej, vzdihljaj, pridelek*)

Sd — -(a)ča, -áj, -ilo, -ivo
(*vertača, deržáj, mazilo, gradivo*)

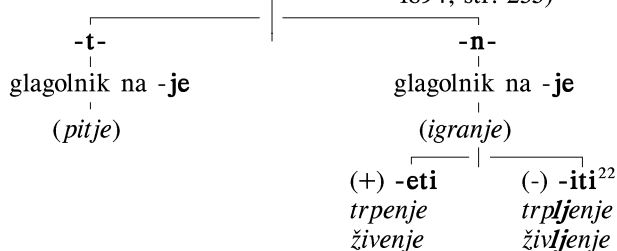
ž. sp.: -ačica, -azen,
-ilja
(*beračica, bojazen,*
švilja)

Za *trepet* in *ropot* navaja priponski obrazili *-et* in *-ot* in njun pomen opiše kot »kaže kako precej važno djanje, p. *trepet, dersket, hropet*« in »kažejo kak glas, ki se večkrat ponavlja, p. *ropot, pleskot, šumot*«. Iz teh primerov je še nazorneje razvidno, da tvori glagole iz medmetov in od tod potem priponski obrazili *-et* in *-ot*.

Druga našeta priponska obrazila (str. 13, naslov **Najnavadniše končnice**) so pomembna predvsem s stališča pomenske metonimije obrazil, npr.: »/.../ -áj pomenja služecho osebo, orodje ali prostor: *čuváj : deržáj : tečaj*.«

²¹ A. Janežič, Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva, 1854; poglavje Zlaganje samostavnih imen, 12–15, na str. 68 a) glagolno ime /.../. Upoštewane so še izdaje (2. izd. 1863; 5. izd. 1876; 6. izd. 1889; 7. izd. 1894; 8. izd. 1900; vse v Celovcu).

Glagolniki – Glagolna imena (»razodevajo dejanje v samostalnikovi obliki«, SS 1894, str. 235)

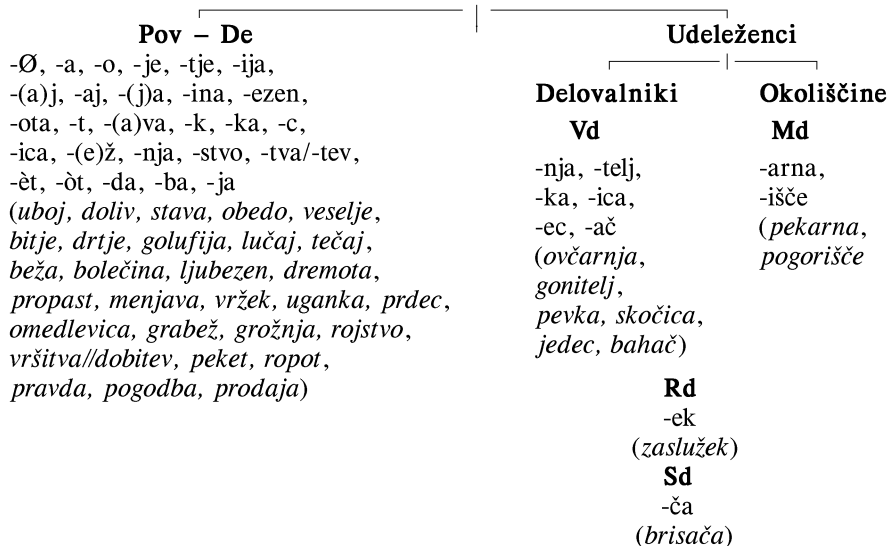

V poglavju **Zlaganje samostavnih imen** A. Janežič v svoji slovnici navaja še tvorjenke s priponskim obrazilom $-\emptyset$ (*lom*, *grom*), vendar nikjer ne opozori na njihov besedotvorni pomen. Pri tvorjenkah s priponskim obrazilom $-\emptyset$ ga zanimajo samo samoglasniške premene *zveneti* – *zvon*, *germeti* – *grom*.

Osrednja avtoriteta **oblikoslovnopomenskega obdobja** je F. Miklošič. Z njegovim poznavanjem in z njegovo analizo oblikoslovnopomenskih lastnosti podstavnih²³ besed se je besedotvorje dokončno osamosvojilo in izstopilo iz okvira zgolj oblikoslovnih obravnav.

MIKLOŠIČ:²⁴

Izglagolski samostalniki

²² Janežič na str. 71 utemeljuje: »Tem pravilom, ki se posnemajopu razločku vezivnega e in i, so bili naši predniki zvestej od nas, ki so govorili in pisali: *življenje* in *terpenje*; ker se *življenje* in *terpljenje*, kakor sedaj govorimo, ne more izpeljati od živeti in terpeti, ampak je le prisiljeno iz nepravne oblike živiti in terpiti« (podč. A. Ž.).

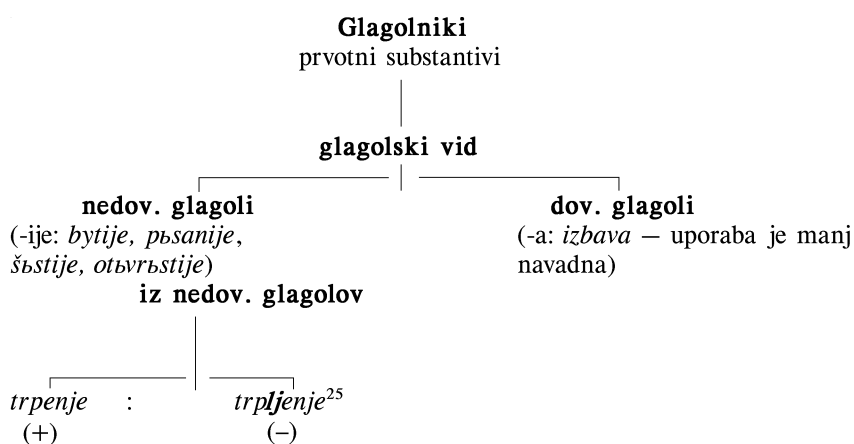
²³ Po Adi Vidovič Muhi, SSB 1988, v poglavju Iz zgodovine obravnavanja tvorjenk, zlasti zloženek slovenskega knjižnega jezika, 33–50, str. 35.

²⁴ F. Miklošič, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, zweiter Band, Stammbildungslehre (Wien 1875).

Priponska obrazila za vse besedotvorne pomene so »z vidika sodobnega slovenskega knjižnega jezika« predstavljeni v razpravi A. Vidovič Muhe (1992, str. 173–191).

Iz druge knjige Miklošičeve Primerjalne slovnice slovanskih jezikov (Stammbildungslehre) iz leta 1875 sem izpisala vsa priponska obrazila z besedotvornim pomenom dejanja:

- **glasovno prazno (funkcijsko) priponsko obrazilo** -Ø: *uboj, doliv*;
- **samoglasniški priponski obrazili**: **-a** (*obava, stava*), **-o** (*obedo*);
- **soglasniška priponska obrazila**: **-lo** (*kadilo, plačilo*), **-nja** (*grožnja, iskušnja*), **-ina** (*bolečina, opekline*), **-ezen** (*ljubezen*), **-ota** (*dremota, škripota*), **-t** (*propast*), **-tva** (*vršitva, ženitva*), **-stvo** (samo iz Sam in Prid: *selstvo, rojstvo*), **-tev** (*vezitev, žetev, delitev*), **-èt, -òt** (*bek : beket, blisk : blisket, šep : šepet, brb : brbot*), **-je** (*zdravje, veselje*), **-tje** (*cvrtje, jetje*) **-nje** (*bledenje, hrčanje, stanje, bogovanje, pričevanje, zdavanje*), **-(j)a** (*beža, kraja*), **-aj** (*lučaj, tečaj*), **-da** (*pravda*), **-ba** (*bramba, ponudba*), **-ava** (*menjava, svečava*), **-ek** (*vržek, zaslužek*), **-ka** (*uganka, povzemka*), **-ica** (*dav-ica, omedlevica*), **-ec** (*padec, prdec, udarec*), **-ez** (*videž*), **-ež** (*grabež, bodež, derež, kladež*).

Miklošičeve ugotovitve so²⁶:

a) glagolnik (substantivum verbale) iz nedov. glagolov tudi pri Slovanih označuje abstraktno dejanje in ima abstrakten pomen (str. 877);

b) tvorba iz dovršnika je manj navadna (str. 877);

c) pri pretvorbi glagola v glagolnik izguba **se** ne vpliva na glagolski pomen (str. 880);

²⁵ V *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, 3. del, 170: »/.../ Če v trpnopretekli deležnik vključimo še -lj- je neorgansko, vendar *trpljenje, življenje* poleg *trpenje, živjenje* in *grmenje* /.../; poželenje je ustrežnejši kot poželjenje« (podč. A. Ž.).

²⁶ Miklošič v delu *Syntax der slavischen Sprachen* (Wien 1883) obravnava glagolnik na straneh 877–880.

d) važen je vpliv glagolnika na reorganizacijo stavčne zgradbe²⁷ (str. 879).

Pri Miklošiču se izraziteje pokaže, da je glagolnik kot posamostaljeno dejanje izločen iz tvorbe debel in potisnjen v skladnjo, tako postane predvsem skladenjski problem (tč. d).

Po Miklošiču se je zgledoval **J. Šuman**, to je povedal že v naslovu svoje slovnice **Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni** (Lj. 1881).

Šuman je predstavil glagolnik s stališča normativnosti v skladenjski rabi.

J. Šuman v svoji slovnici na straneh 367 in 368 obravnava **glagolnik** ali, kot ga sam imenuje, **glagolski samostalnik**: »/.../ glagolnik stoji tam, kder se zahteva določen sklon, nedoločnik pa tam, kder se ima djanje v obče dopolniti; zato stoji po predlogih le glagolnik: vrzite mreže **na lovljenje**« (poud. A. Ž.). Za glagolnik J. Šuman tudi pravi, da »stavi vsaj v starejših pismih svoj predmet prav po glagolskem v tožilnik«. Vendar v oklepajih napiše tudi različico v rodilniku: »/.../ streznili bi se vražjih mrež **na doprnašanje** njegovo voljo (njegove volje)« (poud. A. Ž.).

Čeprav **R. Perušek** v svoji razpravi **Zloženke v novejši slovenščini** (Novo mesto, 1890)²⁸ obravnava predvsem zloženke, na straneh 32–36 omenja tudi glagolnik v razmerju z drugimi besedotvornimi pomeni izglagolskih izpeljank. Iz njegovih ugotovitev lahko razberemo željo po logični predstavitvi tvorjenk.

Iz poglavja **Imena izvedena iz prefiksovanih glagolov** citiram zanimivo ugotovitev, str. 33: »Pri nekterih primerih mogel bi kdo sumnjati, da so besede sestavljene iz gotovega substantiva in prepozicije, npr. v besedi **izvoz**. Ali ta beseda ni sestavljena iz prepozicije **iz** in substantiva **voz** currus, nego je izvedena iz glagolske prefiksovane osnove **izvez**, od katere imamo glagol **izvesti**« (poud. A. Ž.).

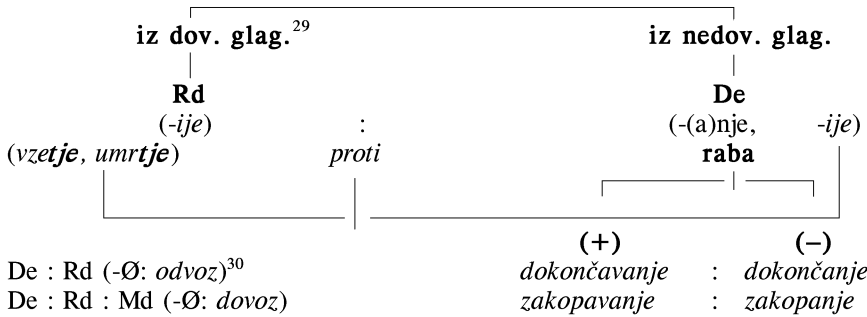
S tem je Perušek dokazal, da dobro loči morfemizacijske sestave tvorjenk, pa tudi stopnje izpeljave.

²⁷ Kot pretvorbo omenja glagolnik tudi v razpravi Die Verba impersonalia im Slavischen, Wien 1865, 3–48. Na str. 24 pravi, da je v tipični stavčni zgradbi nove slovenščine stvarno ime v tožilniku, včasih pa uporabimo tudi glagolnik (uporablja poimenovanje Verbum substantivum), ki ga ne uporabljamo brez kopule, npr. »gola *ljubezen* ga je do grešnika, Ravn. 2. 285.« (podč. A. Ž.).

²⁸ R. Perušek, Zloženke v novejši slovenščini (Posebej natisneno iz izvestja novomeške gimnazije za leto 1890, 3–42).

PERUŠEK:

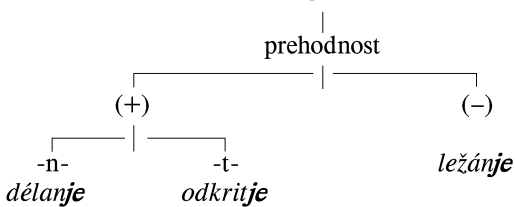
Izglagolski samostalniki

Na str. 34: »Od glagolov izvajajo se (poud. A. Ž.) poleg imen, katera značijo kraj, kjer se kaj godi, ter sredstvo ali orodje, s katerim se kaj godi, posebno še imena, ktera značijo dejanje ali stanje (nomina actionis) in imena, ktera značijo osebo ali stvar, ktera deluje ali se v kakem stanju nahaja, ali pa na ktere se dejanje in stanje pojavlja (nomina agentis).« Vključuje torej vse besedotvorne pomene razen Čd. Ne ostaja zgolj pri naštevanju primerov za različne besedotvorne pomene, ampak jim skuša določiti tudi pomenske meje (gl. op. 33).

J. Sket³¹ je pri tvorbi glagolnikov poleg glagolskega vida upošteval tudi (ne)prehodnost glagolov, s tem pa je besedotvorje že bliže skladnji.

SKET:

Glagolniki³²

²⁹ Na str. 32: »/.../ a po pravilu smejo se izvajati iz perfektivnih glagolov substantiva na -ije samo ondu, ako ne pomenjajo dejanja ali stanja, nego efekt ali učinek tega dejanja, ter so postali popolnoma substantivi, v katerih ne čutimo več glagolske radnje, npr. poštenje /.../« (podč. A. Ž.).

³⁰ Tako na str. 35 beremo: »Oblik odvoz ni samo abstrakten pojem, nego postane, kakor v nemščini Zufuhr, ktera beseda je jednako izvedena iz glagolskega korena, okasionalno konkreten. Tako se zovejo namreč ona abstraktna imena, ktera izražajo dejanje v prostoru in času omejeno, v razliko od onih konkretnih imen, ki znamenujejo kako snovno reč.«

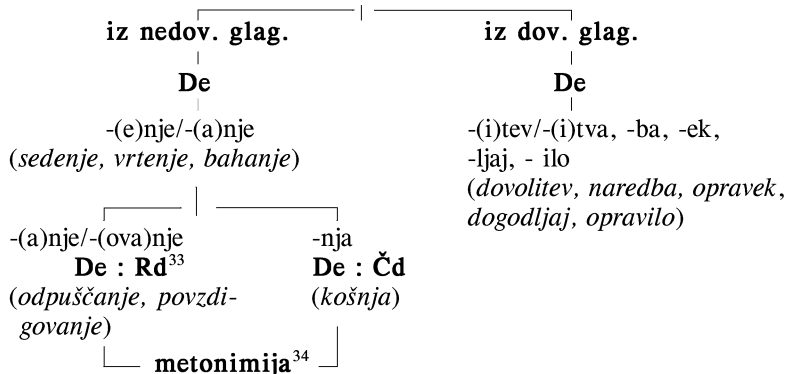
³¹ J. Sket, Slovenisches Sprach und Übungsbuch Nebst Chrestomathie und slovenisch-deutschem und deutsch-slovenischem Wörter-Verzeichnis (Klagenfurt 1893, na str. 152–154 je 66. Lektion – šestinšestdeseta naloga Slovenische Wortbildungsfilben und deutsche Compofita = Slovenske pritikle in nemške sestavljenke). Janežičeva Slovenska slovnica v predelavi Jakoba Sketa, Celovec 1906. Tretji del slovnice je Besedotvorje; avtor najprej obdela izpeljavo (123–134).

³² V Sketovi slovnici iz 1893. leta (str. 121) beremo, da se glagolniki (imenuje jih Verbalsubstantivi) tvorijo iz trpno-preteklega deležnika s sufiksom -je. Med primeri so: delan – delanje, das Arbaiten; /.../ vpit – vpitje, das Gefchrei. Loči pa Verbalsubstantive, ki so izpeljani iz neprehodnih glagolov: trpljenje, das Leiden; ležanje, das Liegen (podč. A. Ž.).

Glagolnik obravnava **A. Breznik** v svoji slovnici **Slovenska slovnica za srednje šole** (Celovec 1916), na str. 156 pod naslovom **Glagolnik**.

BREZNIK: **Glagolniki** (dejanje v samostalniški obliki)

glagolski vid

Primere z **-ek** piše v oklepaju, npr. na str. 156: »/.../ opravilo (*opravek*); *dogodljaj* (*dogodek*);/.../«, kar lahko pomeni, da že takrat obrazilo **-ek** ni bilo povezano samo z besedotvornim pomenom dejanja.

Ne v tako strnjeni obliki piše o glagolniku tudi v razpravi **Zloženke v slovenščini** (1944), in sicer pod naslovom **Glagolske zloženke** (str. 327–333). Na primeru zloženke opozori na metonimični pomenski razvoj,³⁴ kar pa velja tudi za izglagolske samostalnike.

Pomembno je tudi Breznikovo hierarhično pojmovanje besedotvornih pomenov. To je predstavil s primeri zloženek, str. 326: »V vseh glagolskih zloženkah se da izvesti pomen na dejanje; **iz dejanja** se je razvil **pomen povzročitelja ali kraj ali čas dejanja** itd. /.../ drvoseč pomeni najprej **dejanje**, tj. sekanje drv, **po metonimiji** (poud. A. Ž.) kraj, kjer se drva sekajo, tj. gozdni del, zavod; v strsl. pomeni drvoseč povzročitelja dejanja, tj. drvarja /.../.«

Breznikova izpostavitve glagola kot bistvenega stavčnega člana in kot organizacijskega in pomenskega jedra stavka nasprotuje strukturalistični miselnosti o enakovrednosti osebko-povedkove zveze pri ubeseditvi prostorsko-časovnega dogodka.³⁵

³³ Na str. 156: »/.../ Pravega dovršnega glagolnika slovenščina nima, zato si pomaga a) z nedovršnimi glagolniki tudi tam, kjer si mislimo dejanje dovršeno; taki glagolniki so: darovanje, povzdigovanje (pri maši), /.../. Starejših, splošno sprejetih dovršnih glagolnikov, kakor razodetje (razodenje), dopuščanje, priznanje, stvarjenje /.../ itd. se ni mogoče ogibati, ustavljam pa se, kolikor se da, novejšim tvorbam!«

³⁴ Breznik v razpravi *Zloženke v slovenščini* (1944), 327–333, piše: »/.../ prvotna oblika je bila vodonoš, kar že samo po sebi pomeni neko dejanje (nošenje vode), po metonimiji (ne po metafori, kakor pravi Jagić) pa pomeni tudi povzročitelja dejanja (Wasserträger) in posodo, s katero se vrši dejanje. Končaj *-ja* je pristopil šele pozneje, da se je razlikovanje pomena bolj poudarilo.«

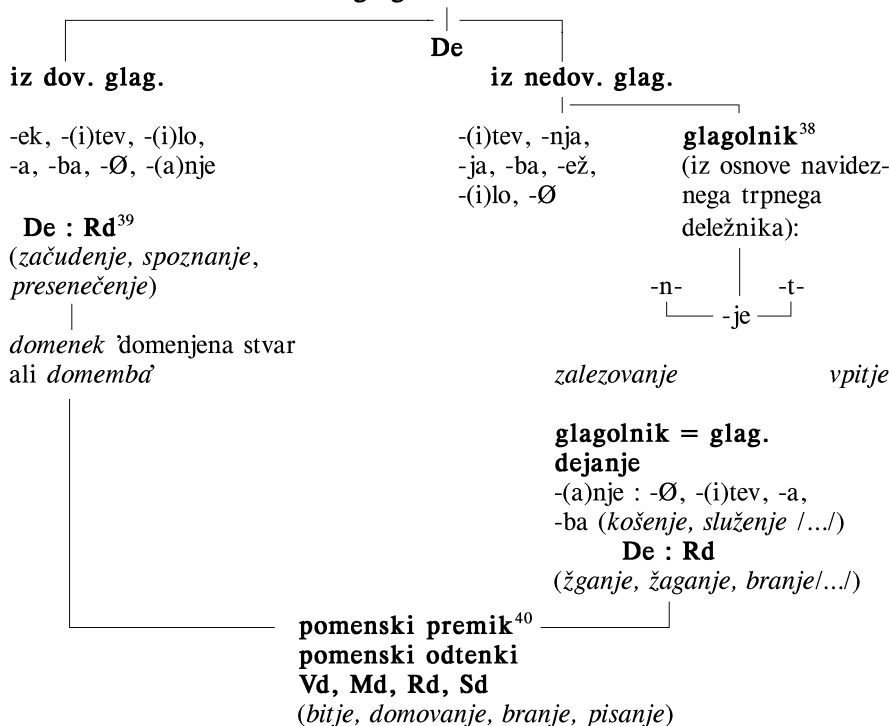
³⁵ V zvezi s to problematiko me je mentorica opozorila na dve razpravi, ki sta odločujoče vplivali na naš jezikoslovni razvoj: R. F. Mikuš, *K sintagmatiki profesorja A. Beliča* (Lj. 1952), in B. Vodušek, *Za preureditev nazora o jeziku* (Krog, Lj. 1933, 66–76).

1948.³⁶ je izšel članek **F. Bezlaja Doneski k poznavanju glagolskega aspekta**. Omenjam ga, ker opozorja na potrebnost proučevanja glagolskih pripon, ki so del besedotvorja glagola: »/.../ Glagolske pripone, ki služijo v slovanskih jezikih za tvorbo denominativ in deverbativ, glasoslovno še vedno niso dovolj pojasnjene. Ako sprejmemo Meilletovo razlago, da se je prezentna pripona -aie- posplošila po denominativih iz a-jevskih in o-jevskih samostalnikov tipa *igra, delo* (podč. A. Ž.), bi to v marsičem osvetlilo nastanek slovanskega glagola /.../.«

Za Miklošičem je najpopolnejši pregled priponskih obrazil napisal **A. Bajec**.³⁷ Popolnejšo predstavo o Bajčevem Besedotvorju I pa dobimo s kritično oceno J. Šolarja, ki je izšla samo leto pozneje v SR (let. 4, 1951, 142–148).

BAJEC:

Izglagolski samostalniki

³⁶ F. Bezlaj, Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, SR 1 (1948), 199–220, str. 216.

³⁷ A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika I, 1950/52, str. 16, 78, 91, 126–128.

³⁸ Bajec trdi (vir v op. 51): »/.../ Ker je glagolnik izraziti nomen actionis, so ga prvotno imeli samo nedovršniki /.../.«

³⁹ Na str. 16: »/.../ Beličev sklep velja tudi za slovenščino: jezik ne trpi tvorbo za oznako dovršenega glagolskega dejanja, ako le-te ne pomenijo tudi rezultata tega dejanja in imajo zatorej samostalniški pomen. Če pa katero drugo obrazilo pove prav toliko, potem ljudstvo le redko rabi dovršni glagolnik.«

⁴⁰ Na str. 29: »/.../ Seveda je pomen utegnil seči prek glagolskega dejanja: naselitev pomeni tudi naselbino /.../. Vse to so pomenski prehodi, ki jih je doživel tudi glagolnik na -nje, -tje.«

V **Besedotvorju slovenskega jezika 1** (126, 127, 128) deli priponska obrazila glede na pomen v 24 pomenskih skupin (naslov na str. 126: **Pripone po njih pomenu**). Pri naštevanju postavi na začetek pet besedotvornih pomenov v naslednjem vrstnem redu: De, Vd, Rd, Md, Sd; pod točkami 7, 8, 9 sledijo priponska obrazila modifikacijskih izpeljank, med druga obrazila pomeša tudi priponsko obrazilo *-aj* (pod točko 20 ima **lučaj**, ki ga opredeli kot »obseg, meja glagolskega dejanja«). Pod točko 22 na str. 128 navaja obrazila *-et* in *-ot* z opisom »Imena, ki posnemajo naravne glasove (*hehet, hohot*).« (podč. A. Ž.).

Slovenska slovnica štirih avtorjev (Bajec – Kolarič – Rupel – Šolar) iz leta 1956 predstavi **glagolnik** skupaj z glagolom in predvsem s stališča uporabe (str. 237, 238). Na str. 237: »/.../ oranje, brananje, kopanje, vpréganje, razbijanje, čakanje /.../ vpitje, gretje /.../ izgorévanje, grmenje /.../ bitje, žitje. Vsi zgornji glagolniki so narejeni z obrazilom *-je* na osnovi navideznega trpnega deležnika na *-n* in *-t*; navideznega zato, ker včasih ustrezni glagol nima tega deležnika; tudi nima nobeden gornjih glagolnikov kakega trpnega pomena, vsi pomenijo tvornost. Vsi so narejeni iz nedovršnikov, prehodnih ali neprehodnih; samo glagolniki iz nedovršnikov res zaznamujejo glagolsko dejanje v teku. Zato ja ta oblika glagolnika tako razširjena, da nam velja za glagolsko obliko ne za samostojno besedo; v slovnici šteje za pravi glagolnik. Glagolnik delamo navadno le iz nedovršnikov, in sicer z obrazilom *-je* na osnovi navideznega trpnega deležnika na *-n*, *-t*.«

Z današnjega stališča sta zanimivi ugotovitvi, da »Nekateri nedovršniki izražajo glagolnik s posebnimi besedami na pripone *-tev*, *-nja*, *-ja*, *-ba*, *-lo*, *-ež* ali pa brez pripone« (str. 238) in »Glagolniki so samostalniki po obliki in zvezi. Glagolski osebek in tožilniški predmet sta izražena s prilastkom v rodilniku« (str. 239). V drugi popravljeni izdaji iz leta 1964 pa na str. 213 beremo: »/.../ vrtenje, prerojevanje, /.../ presnavljanje, petje. /.../ besede sodijo med samostalnike, izražajo pa neko dejanje. Narejene so iz glagolskih osnov z obrazilom *-je*. Imenujemo jih glagolnike. Glagolnik izraža torej dejanje v samostalniški obliki.« Slovnica na področju besedotvorja ne prinaša nič novega, ostaja v okviru oblikoslovnopomenske analize besed, tej pa ustreza ugotovitev, da je glagolnik dejanje v samostalniški obliki.

3 Skladenjskopomensko (sintetično) obdobje⁴¹

V sedemdesetih letih se glagolnik obravnava po skladenjskopomenski besedotvorni teoriji, kar s stališča glagolnika pomeni, da so izdelani ustrezni besedotvorni pomeni in skladenjske podstave. Dela in publikacije iz tega obdobja bodo v nalogi primerjalno omenjane in obravnavane pozneje.

⁴¹ Poimenovanji za obdobji pod točkama 2 in 3 povzemam po A. Vidovič Muhi, SSB ob primerih zložen, Lj. 1988; poglavje Iz zgodovine obravnavanja tvorjenk, zlasti zloženk slovenskega knjižnega jezika, 33–50.

TOPORIŠIČ:⁴²**GPo** (govorna podstava); besednozvezna enota na ravni govora1. **Vd**kdor (človek) bere
*bralec*kar (žival) poje
(ptica) *pevka*2. **Pd**to, s čimer režemo
*rezilo*3. **De**to, da bere
*branje*4. **Rd**to, kar bere
*berilo*5. **Md**to, kjer seče
*sečišče*6. snov, s katero se kaj dela
belež, strelivo(še »razni posebni pomeni«, ki
se dajo uvrstiti med zgornje
pomene)

Številke pred besedotvornimi pomeni kažejo, kakšno je zaporedje besedotvornih pomenov pri avtorju (SS 1976, str. 124–130, NSS 1982, str. 337).

Avtor trdi, da besedotvorne pomene razvršča po načelu pomenske strani stavčnih členov, kakor jih ponazarja model stavčne zgradbe:⁴³ (1) os., (2) pov., (3) pr., (4) pd.; takšno razvrstitev besedotvornih pomenov sem uporabila za zgornjo grafično predstavitev. Vendar shema stavčne zgradbe vsaki tvorjenki oz. njenemu globinskemu pomenu določi le še površinsko pomensko vlogo,⁴⁴ ki pa za razumevanje posameznih besedotvornih pomenov tvorjenk ni pomembna.

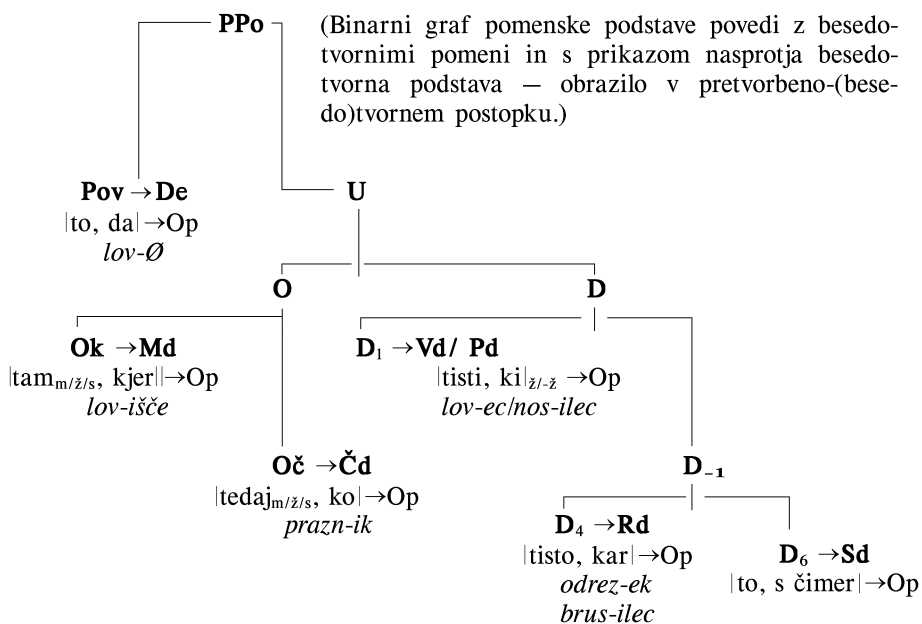
Kritično razmišljanje o slovenskem besedotvorju omogoča knjiga A. Vidovič Muha **Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženk**, Lj. 1988.

⁴² J. Toporišič razlaga svoje pojmovanje šestih pomenskih skupin na straneh 222–223 v razpravi Besedotvorno šolanje, SR 39 (1991), kot pravi, je 6 pomenskih skupin porazdelil po načelu pomenske strani stavčnih členov, kakor jih ponazarja njegov model stavčne zgradbe. A. Vidovič Muha mu v zvezi z izbiro meril za določanje besedotvornih pomenov odgovarja v razpravi Nekaj temeljnih prvin za »besedotvorno šolanje«, SR 39 (1991), 321: »/.../ Končno smo torej dobili kritično merilo za število šest v zvezi z besedotvornimi pomeni, ki pa se – presenetljivo – v bistvu ne razlikujejo od mojega, le na poved je bilo treba zato pozabiti.«

⁴³ A. Vidovič Muha, vir, nav. v op. 42, str. 321: »/.../ Kritik je s tem izenačil globinski pomen tvorjenke z njeno potencialno površinsko pomensko vlogo. /.../ Pri besedotvornih pomenih gre torej za pretvorbena zvezo (nemodifikacijske) tvorjenke s propozicijo njene globinske (potencialne) povedi s stavčno zgradbo; nemodifikacijska pripona/priponsko obrazilo je tisti (pretvorjeni) morfem, ki na površinski ravni izraža enega izmed svojih globinskostrukturnih propozicijskih pomenov. Katere skladijskopomenske vloge privzema že **tvorjena** (poud. avtorica) beseda, za **besedotvorje** (poud. avtorica) ne more biti relevantno.«

⁴⁴ A. Vidovič Muha, vir, nav. v op. 1; avtorica je za izhodišče števila in vrst besedotvornih pomenov vzela pomensko podstavo tvorjenke; dejanje (De) pa se kot pretvorba povedja v binarnem grafu izloča že v izhodiščni delitvi.

VIDOVIČ MUHA:

Zgradba grafa kaže hierarhična pomembnostna razmerja med besedotvornimi pomeni (le-ti so pretvorbe določenih sestavin pomenske podstave); posebej izpostavljen je besedotvorni pomen dejanja (De), ki je posamostaljeno povedje.

Novo avtoričino spoznanje za slovenske besedotvorne pomene je, »da je tudi (tvorjena) **beseda** (poud. avtorica) površinsko strukturirana tako, da z nekaterimi svojimi pretvorbnimi (obrazilnimi) morfemi izraža (globinski) propozicijski pomen; znana (uzaveščena) so torej **merila** (poud. avtorica), po katerih lahko besedotvorne pomene tako številčno kot vrstno določamo. /.../ njihovo število in vrsta je blokirana s pomensko podstavo povedi.«⁴⁵

Zgornji graf sem uporabljala za preglednejšo predstavitev razvoja besedotvornih pomenov.

Navedenke

Bajec, A., 1950/52: *Besedotvorje slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana.

Bezljaj, F., 1948: *Doneski k poznavanju glagolskega aspekta*. SR 1, 199–220.

Bohorič, A., 1584: *Articae horulae succisivae*. Wittenberg. Zimske urice proste. Prevodel in spremno besedo napisal J. Toporišič. (Maribor 1987).

⁴⁵ A. Vidovič Muha, vir, nav. v op. 42, str. 321.

- Breznik, A., 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.
- – 1944: *Zloženke v slovenščini*. Ljubljana: AZU II. 55–76.
- – 1982: *Jezikoslovne razprave*. Izbral in uredil J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 5–458.
- Dajnko, P., 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Grätz.
- Gutsman, O., 1777: *Windische Sprachlehre*. Grätz.
- Janežič, A., 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva*. Celovec (še 2. izd. 1863, 5. izd. 1876, 6. izd. 1889, 7. izd. 1894, 8. izd. 1900).
- Kopitar, J., 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärntenn und Steyermark*. Ljubljana.
- Levstik, F., 1858 a: nav. po izd. 1956. *Jezikovni spisi*. X. knjiga Levstikovega ZD. Ljubljana: DZS.
- – 1858 b: nav. po izd. 1956. *Napake slovenskega pisanja*. VI. knjiga ZD. Ljubljana: DZS.
- Metelko, F., 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana.
- Miklošič, F., 1865: *Die Verba impersonalia im Slavischen*. Wien.
- – 1868–1874: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien. 125–249.
- – 1875: *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Wien.
- Perušek, R., 1890: *Zloženke v novejši slovenščini*. Novo mesto. 3–42.
- Pohlin, M., 1768: *Kraynska grammatika*. Ljubljana. 112–117.
- Prunč, E., 1983: *Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache*. Graz.
- Sket, J., 1893: *Slovenisches Sprach und Übungsbuch Nebst Chrestomathie und slovenisch-deutschem und deutsch-slovenischem Wörter-Verzeichnis*. Celovec. 296 str.
- – 1906: *Janežičeva Slovenska slovnica v predelavi Jakoba Sketa*, 3. del = Besedotvorje. Celovec. 123–134.
- Toporišič, J., 1976: *Slovenska slovnica*. Raba glagolskih oblik. Maribor: Obzorja. 338–339.
- – 1980: *Kopitarjeva slovnica – oblikoslovje*. SR XXVIII/4. 395–413.
- – 1981: *Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici*. SR XXIX/2. 123–148.
- – 1983: *Pohlinova slovnica*. XIX. SSJLK. Ljubljana. 95–128.
- – 1984 a: *Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah*. XX. SSJLK. 189–222.
- – 1984 b: *Gutsmanova slovnica*. Dunajski slavistični almanah. Wien. 209–225.
- Vidovič Muha, A., 1984 c: *Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ureditvi*. SR XXXII/3. 245–256.
- – 1986 a: *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ureditvi* (16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi). Obdobja 6. Ljubljana. 349–374.
- – 1988: *SSB ob primerih zloženek*. Ljubljana.

– – 1992: *Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču*. Miklošičev zbornik. 173–191.

Vodnik, V., 1811: *Pifmenoft ali Grammatika sa Perve Shole*, Ljubljana.

Prispelo januarja 1996, sprejeto decembra 1996
Received January 1996, accepted December 1996

Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku

Glagolnik z besedotvornim pomenom dejanja (De) je kot izglagolsko tvorjenko med glagolske oblike uvrščal že A. Bohorič in ga poimenoval glagolje. Zastranitev besedotvorne problematike pomeni obravnava izglagolskih tvorjenk glede na spol pri M. Pohlinu in O. Gutsmanu. Vendar tolikokrat ponovljeni *spol* kot delitveno merilo tvorjenk dokazuje in opravičuje obstoj skladske podstave tvorjenke z izraženim spolom - tako skladska podstava predstavlja vmesno slovnično pretvorbena stopnjo med tvorjenko in njeno pomensko razlago.

Pravi začetek besedotvorja je pri V. Vodniku, ki je opisno predstavil besedotvorne pomene izglagolskih tvorjenk. Nadaljnji razvoj besedotvorja je opazen pri P. Dajniku in F. Metelku. Slednji se je zgledoval po J. Dobrovškem. Pri P. Dajniku pa prvič zasledimo poimenovanje za besedotvorno vrsto *izpeljava – Ableitung*.

F. Levstik je obravnaval glagolnik s stališča jezikovne norme in ga poimenoval *glagolšček* ali tudi *glagolsko ime*, ki naj bi v stavkih nadomeščalo nedoločnik.

F. Miklošič je besedotvorje postavil kot samostojno problemsko področje. Pri njegovih razčlembah tvorjenk stopa v ospredje razmerje *pomen : oblika*. Z obsežnim številom priponskih obrazil je Miklošič predstavil vse besedotvorne pomene z možnimi metonimičnimi pomenskimi premiki tvorjenk, posredno pa je opozoril na povezavo besedotvorja in skladnje in na njuno medsebojno odvisnost. To pa so že zametki skladskega besedotvorja.

Na tvorbene posebnosti glagolnika in tudi drugih izglagolskih samostalnikov s stališča glagolskega vida in glagolske (ne)prehodnosti so opozorili R. Perušek, A. Breznik in A. Bajec; slednji je priponska obrazila razvrstil v 24 t. i. pomenskih skupin.

Današnje raziskave J. Toporišiča in A. Vidovič Muhe pa temeljijo predvsem na vzročno-posledičnem razmerju med skladnjo in besedotvorjem in odpirajo možnosti za nadaljnje raziskave na področju slovenskega besedotvorja.

The Slovene Development of Meanings in Deverbal Nouns, with Particular Reference to the Verbal Noun

The verbal noun with the word-formational meaning of Action (De) as an ordinary substantival derivative from a verb by suffixation was classified as early as A. Bohorič, who used the term *glagolje*. A certain stagnation and deviation from progress toward a theory of word-formation is the treatment of substantival derivatives based on gender by M. Pohlin and O. Gutsman. Nevertheless, the fact that gender as a distributional criterion of a complex word is such a recurrent feature also demonstrates the importance of the syntactic base with expressed gender – so the syntactic base represents an intermediate grammatical transformational phase between a complex word and its semantic base.

The true beginning of Slovene word-formation is represented by V. Vodnik with the description of word-formational meanings of substantival derivatives from verbs. Further developments in word-formation are observed in Dajnko's and Metelko's grammars. F. Metelko had taken J. Dobrovský as a model, and P. Dajnko introduced the term *Ableitung* for ordinary derivation by suffixation.

A normative view of the treatment of the verbal noun is represented by F. Levstik with the terms *glagolšček* or *glagolsko ime*, which may substitute for the infinitive.

Slovene word-formation was recognized as an independent linguistic field by F. Miklošič. His theory of word-formation revealed the relationship *meaning : form*. A comprehensive inventory of suffixal formants represents all word-formational meanings, including the possible metonymic meaning shifts of derivatives. Miklošič had also pointed out of the relationship between word-formation and syntax, and thus to him we may ascribe the concept of syntactic word-formation.

The formational peculiarities of verbal nouns and of others substantival derivatives with respect to verbal aspect and (in)transitive verbs are presented by R. Perušek, A. Breznik and A. Bajec. Finally, all suffixal formants are classified in twenty-four groups.

Today the research of J. Toporišič and A. Vidovič Muha are based on the cause-effect relationship between syntax and word-formation and their research opens new possibilities for further research in Slovene word-formation theory.